

Τα ρέματα στην Αθήνα του 21ου αιώνα.

Πολιτικές προσαρτήσεις. Η αρχιτεκτονική προσέγγιση

των:

Γενικά

Το νερό υπήρξε, ιστορικά, καθοριστική παράμετρος για τη χωροθέτηση οικισμών στην Αττική. Η ευνοϊκή μορφολογία του εδάφους και οι σημαντικές φυσικές πηγές, συνέβαλαν στον σχηματισμό ενός μεγάλου αριθμού ρεμάτων, από τα οποία σήμερα, δεν μπορούν να εντοπιστούν περισσότερα από το 10% (περίπου 70 από τα 700). Μέχρι, περίπου, το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, οι όχθες των ρεμάτων και των ποταμών, διατηρούσαν το χαρακτήρα τους ως «φύση» και ως χώροι αναψυχής, για τους κατοίκους της πόλης. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους και, ειδικότερα, με την επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας, το πρόσωπο της Αττικής μεταβλήθηκε ταχύτατα, τόσο που σήμερα δεν αναγνωρίζεται και οι διαδρομές των ρεμάτων, δεν διακρίνονται. Μια λεπτομερής μελέτη των χαρτών, από αναπροσωπευτικές χρονολογίες, δείχνει τη σταδιακή εξαφάνιση των ρεμάτων (Καράλη κ.α. 1995).

Τρία είναι τα ζητήματα που σχετίζονται με την τύχη των ρεμάτων:

(α) Οι ατομικές πρωτοβουλίες επίλυσης των επειγόντων προβλημάτων στέγης, ενός πληθυσμού που αυξανόταν με ταχείς ρυθμούς. Όσο για τις επεκτάσεις που προέκυπταν από τις αγοραπωλησίες γης, αυτές δεν εμποδίστηκαν καθόλου από τα ρέματα. Καταμήθηκαν και αυτά και συχνά οικοδομήθηκαν.

(β) Η ανάγκη κατασκευής ενός δικτύου συγκοινωνιών και επικοινωνίας, που θα συνέβαλε στην αποτελεσματική λειτουργία της αστικής οικονομίας. Οι διαδρομές πολλών ρεμάτων ενσωματώθηκαν στο οδικό δίκτυο, ορισμένες έμειναν ανοιχτές και οι κοίτες, χρησιμοποιήθηκαν ως ο πιο βολικός χώρος για την εγκατάσταση δικτύων.

(γ) Το πρόβλημα της ύδρευσης και, πολύ περισσότερο, της αποχέτευσης ομβρίων και λυμάτων, τα οποία συνδέονταν με τη δημόσια υγεία. Το 1896 ο πληθυσμός της Αθήνας είχε φτάσει

τις 176.000 κατοίκους, οι επιδημίες ήταν συχνό φαινόμενο, ενώ εκείνη τη χρονιά πνίγηκαν 17 άτομα σε πλημμύρα (*Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση*, 1985, Leontidou, 1981).

1. Η κερδοσκοπία στη γη και η εξαφάνιση των ρεμάτων

Τρεις χρονικές τομές στην ιστορία της Αθήνας, είναι σημαντικές για να κατανοήσει κανείς, αφ' ενός τις διαδικασίες ανάπτυξης της πόλης και αφ' ετέρου την τύχη των ρεμάτων, ως εισχωρήσεων της φύσης μέσα στην πόλη: η επιλογή της, ως πρωτεύουσας του ανεξάρτητου κράτους, το 1834, η εγκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία μετά το 1922, και η μεταπολεμική ανοικοδόμηση.

- Η νέα πρωτεύουσα. Η απώλεια από το κράτος της ευκαιρίας απόκτησης γης.

Στη σύντομη περίοδο ανάμεσα στην ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και την αποχώρηση των τούρκων (1830-31), η γη στην Αττική άλλαξε χέρια, από τις οθωμανικές ιδιωτικές και δημόσιες ιδιοκτησίες στους Έλληνες της διασποράς. Το κράτος την εποχή εκείνη, μη διαθέτοντας τα οικονομικά μέσα και τα θεσμικά εργαλεία, έχασε μια μοναδική ευκαιρία να αποκτήσει τον έλεγχο της

γης και της μελλοντικής αστικής ανάπτυξης (Δρίκος, 1994). Όταν έγινε γνωστό ότι η Αθήνα είχε επιλεγεί ως πρωτεύουσα, η ζήτηση αστικών ακινήτων, οι κατατιμήσεις μεγάλων ιδιοκτησιών και οι αγοραπωλησίες, πολλαπλασιάστηκαν (Μπίρης, 1966). Ήδη, από αυτή την περίοδο, διαμορφώθηκε το κύριο χαρακτηριστικό της αστικής γαιοκτησίας στην Ελλάδα, δηλαδή, το πολύ μικρό μέγεθος οικοπέδου. Η ιδιοκτησία ακινήτων θεωρήθηκε ως η μόνη υγιής βάση για την εθνική οικονομική ανάπτυξη και την εδραίωση της κρατικής εξουσίας και ψηφίστηκε ένας μεγάλος αριθμός νόμων, για την προώθηση και την προστασία της (Πετρόπουλος, Κουμαριανού, 1977). Ταυτόχρονα, μέσα από την πρόσβαση στην ιδιοκτησία γης, μεγάλες ομάδες πληθυσμού απέφυγαν την περιθωριοποίηση και διαμόρφωσαν στρατηγικές επιβίωσης, με βάση την ιδιοκατοίκηση και την εκμετάλλευση της γης.

- Η υποτίμηση του αναγλύφου από τον νεοκλασικό σχεδιασμό.

Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η παραγωγή σχεδίων για τη νέα πρωτεύουσα υπήρξε άφθονη. Υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία γύρω από τις αρχές και τα χαρακτηριστικά των σχεδίων, όπως και για το ρόλο τους στο πλαίσιο της ιδεολογίας εκσυγχρονισμού, που ήταν κυρίαρχη (δες, ανά-

μεσα σε πολλά, Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση, 1985, Μπίρης, 1966, Μαντουβάλου, 1989). Η γεωμετρία του νεοκλασικού αστικού σχεδιασμού, σε μεγάλο βαθμό αγνοούσε το δίκτυο των ρεμάτων, πάνω στο οποίο τοποθετούνταν τα σχέδια.

- Οι πρόσφυγες του 1922 και η αυθαίρετη δόμηση.

Με τη Μικρασιατική καταστροφή και την αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών, που ακολούθησε τη Συνθήκη της Λωζάνης, ο πληθυσμός της Αθήνας, σχεδόν διπλασιάστηκε, ανάμεσα στο 1920 και το 1928 - μια ένδειξη των κολοσσιαίων προβλημάτων, όχι μόνο κατοικίας, αλλά και οικονομικής και κοινωνικής ένταξης των προσφύγων (Γιαζελή, 1984). Η πολιτική της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) στην Αθήνα, ήταν να κατασκευαστούν προσφυγικοί συνοικισμοί σε απόσταση από την τότε πόλη και όχι μέσα σ' αυτήν, πράγμα που καθόρισε τις κατευθύνσεις αστικής επέκτασης της Αθήνας για πολλές δεκαετίες. Αλλά ο όγκος και ο ρυθμός της επέκτασης της πόλης, ήταν έξω από τον έλεγχο της ΕΑΠ και του κράτους (Leontidou, 1990).

Οι πρόσφυγες, υπήρξαν σημαντική δύναμη για την οικονομία και συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου στην πρωτεύουσα, όσο και στη χώρα, στο σύνολό της. Οι αναπτυσσόμενες οικονομικές δραστηριότητες στη δεκαετία 1920 και τα δημόσια έργα για την ύδρευση, τον εξηλεκτρισμό και τις συγκοινωνίες, προσέκλιναν, όχι μόνο πρόσφυγες, αλλά και εσωτερικούς μετανάστες, των οποίων το πρόβλημα στέγης δεν ήταν λιγότερο οξύ. Αυτή ήταν μια περίοδος ακμής της κερδοσκοπίας πάνω στη γη, τόσο στα ανώτερα, όσο και στα κατώτερα στρώματα. Τότε συγκρομηνοποιήθηκαν οι διαδικασίες και το θεσμικό πλαίσιο που σημάδεψαν την ανάπτυξη της Αθήνας και οδήγησαν, σε όλο και μεγαλύτερη κατάκτηση και εκμετάλλευση της αστικής ιδιοκτησίας.

Η αυθαίρετη, εκτός σχεδίου, δόμηση, γενικεύθηκε ως διαδικασία απόκτησης κατοικίας από την εργατική τάξη και τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα. Οι διαδοχικές νομομορφώσεις,

«εντάξεις στο σχέδιο» των αυθαίρετων, έγιναν η κατ' εξοχήν διαδικασία αστικής επέκτασης (Μαυρίδου, 1987). Η προστασία της φύσης, συμπεριλαμβανομένων και των ρεμάτων, υποτιμήθηκε παντελώς. Στις περιοχές αυθαιρέτων και στους προσφυγικούς συνοικισμούς, όπου έλειπε στοιχειώδης εξοπλισμός και υποδομές, τα ρέματα είτε έμειναν ανοιχτά είτε χιτίστηκαν. Σε σπάνιες περιπτώσεις, κυρίως στη «νόμιμη πόλη», τα ρέματα καλύφθηκαν, αφού έγιναν οι κατάλληλες προβλέψεις για την απορροή των ομβρίων και την αποχέτευση των λυμμάτων.

- Η μεταπολεμική ανοικοδόμηση με «συνοπτικές διαδικασίες».

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, η αστικοποίηση στην Αθήνα ξαναβρήκε τους προπολεμικούς ρυθμούς της, με την αυθαίρετη δόμηση και τις διαδοχικές νομομορφώσεις αυθαίρετων. Μόλις ένα οικοπέδο εντάσσεται στο σχέδιο, αποκτάει δυνατότητα μεγαλύτερης εκμετάλλευσης (μέσω του ΣΔ) και πολυκατοικίες γρήγορα αντικαθιστούν τις μονοκατοικίες. Υπολογίζεται ότι, περίπου 500.000 άτομα στεγάστηκαν με τέτοιες διαδικασίες, στην περίοδο 1945/8-1970 (Μαντουβαλου, 1980, Leontidou, 1990). Σ' αυτή την πορεία, δεν εξαρέθηκαν τα ρέματα. Ο όγκος και η ένταση της αστικής ανάπτυξης, τα "κατάπιε" ή τα άφησε ως υπόλοιπο για την απόρριψη σκουπιδιών και αποβλήτων.

Οι ανθυγιεινές και δυσάρεστες συνθήκες που προέκυψαν από τέτοιες πρακτικές, νομομορφώσαν μια αρνητική στάση απέναντι στα ρέματα. Αντιμετωπίστηκαν ως εστίες βρωμιάς, ως μια πληγή της πόλης που έπρεπε να καλυφθεί και να εξαφανιστεί. Η οικοδόμηση πάνω στα ρέματα ή η παρεμβολή εμποδίων στη διαδρομή τους, χωρίς κατάλληλες διευθετήσεις για το νερό, προκάλεσε πολλές καταστροφές. Η διευθέτηση και κάλυψη των ρεμάτων, ταυτίστηκε με τον εκσυγχρονισμό και την εξυγίανση και οδήγησε στη θεώρηση των ρεμάτων ως αντικείμενο δημοσίων έργων - μια προσέγγιση που, ακόμη και σήμερα, είναι κυρίαρχη (δες, μεταξύ άλλων, ΤΕΕ-Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, 1994, Υπουργείο

Συντονισμού, 1980, Βουζαράς κ.ά., 1994)

2. Τα ρέματα σήμερα

Μόνο τμήματα των ρεμάτων είναι ακόμη ορατά διάσπαρτα μέσα στον αστικό χώρο. Αλλά κομμάτια μπορεί να τα υποθέσει κανείς κάτω από τους πιο φαρδείς δρόμους, ιδιαίτερα, σε αυτούς που έχουν νησίδα στη μέση. Οι διαδρομές τους είναι πολύ δύσκολο να εντοπιστούν, αφού σε μεγάλο μέρος του μήκους τους, έχουν καλυφθεί από κτίρια ή έχουν διευθετηθεί και αποτελούν μέρος του αποχετευτικού ή οδικού δικτύου.

Τα ρέματα που παραμένουν ακόμη ανοιχτά και αδόμητα, γίνονται εύκολα λεία για τους οδοποιούς: προσφέρονται για αρτηρίες. Αλλά καλύπτονται και αποδίδονται στην κυκλοφορία, σε άλλα διευθετείται η κοίτη και γίνονται δρόμοι οι όχθες τους (Καραλή κ.ά., 1995). Οι αρτηρίες ακολουθούν τις διαδρομές των μεγαλύτερων ρεμάτων, ενώ τα μικρότερα, χάνονται κάτω από την αστικοποιημένη περιοχή. Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι δυνατόν να διακρίνει πια κανείς το ρέμα, ως φυσικό στοιχείο.

Σ' ό,τι αφορά στον περιαστικό χώρο, οι ανθρωπίνες επεμβάσεις έχουν συντελέσει στην καταστροφή του γεωλογικού χαρακτήρα των λεκανών των ρεμάτων, της δασικής χλωρίδας και της πανίδας, του φυσικού χαρακτήρα των περιοχών γύρω από τα ρέματα. Η βουκή, η εκχέρσωση, οι πυρκαγιές, η άναρχη επέκταση λατομείων και μεταλλείων, το χωρίς τεχνικά έργα οδικό δίκτυο, το μπάζωμα στις πλαγιές για τη δημιουργία οικοπέδων - όλα έχουν συμβάλει στην αύξηση των απορροών σε δομημένους χώρους. Τα δημόσια (υδρονομικά) έργα, εσπάζονται, κυρίως, στην αντιπλημμυρική προστασία, με διάφορες παρεμβάσεις στα πεδινά τμήματα των διαδρομών των ρεμάτων (δες και Κωτούλας, 1978).

Η έλλειψη συντονισμού καθώς και οι αλληλοεπικαλυπτόμενες και συχνά συγκρουόμενες αρμοδιότητες διαφόρων υπηρεσιών της διοίκησης, δεν επέτρεψαν την επεξεργασία εναλλακτικών στρατηγικών για τα ρέματα στην Αθήνα.

Το φωτογραφικό υλικό που υπάρχει είναι από το περιεχόμενο της έκδοσης (τεύχος 4)

3. Αρχές για μια εναλλακτική προσέγγιση

Ο αγώνας για την ανάδειξη της φύσης μέσα στην πρωτεύουσα, διαγράφεται πολύ μεγάλος. Οι διαδικασίες αστικής ανάπτυξης, που οδήγησαν την Αθήνα, από μια κομόπολη 9.000 κατοίκων, σε μητρόπολη 4,5 εκατομμυρίων, είναι ακόμη κυρίαρχες, αν και με διαφορετική ένταση. Ό,τι έχει απομείνει ως ανοιχτός, αδόμητος χώρος, απειλείται από επεμβάσεις διαφορετικής τάξης. Μεγάλα δημόσια, ιδιωτικά και κυκλοφοριακά έργα, απειλούν τα τελευταία κομμάτια φύσης μέσα στην πόλη και αντιμετωπίζονται ως άχρηστα οικοπέδα. Όμως, όλο και πιο συχνά οι πολίτες αντιστέκονται και κινητοποιούνται για την προστασία του περιβάλλοντος. Μια τέτοια αναδυόμενη ευαισθητοποίηση, δίνει ελπίδες και για την προστασία της διαδρομής των ρεμάτων ως ελεύθερων, φυσικών χώρων. Στην κατεύθυνση αυτή, είναι απαραίτητη από την πλευρά του κράτους, η διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής περιβαλλοντικής προστασίας των ρεμάτων. Σε πολλές περιπτώσεις, η αποβιομηχάνιση λειτουργεί θετικά, εφόσον και ο όγκος των αποβλήτων που χυνόταν στα ρέματα, έχει σημαντικά μειωθεί, ενώ επιστρέφουν φυτά και πουλιά στις όχθες. Μια εναλλακτική προσέγγιση, προϋποθέτει να παραμείνουν ανοικτά και να προστατευθούν τα ρέματα, που έχουν καταφέρει να διασωθούν από τις προηγούμενες φάσεις αστικής ανάπτυξης. Η διερεύνηση μιας τέτοιας πολιτικής, επιχειρήθηκε με ένα διατηρησιακό ερευνητικό πρόγραμμα, που χρηματοδότησε το ΕΜΠ (1995), με τίτλο: "Εναλλακτικές Πρακτικές Παρέμβασης στα ρέματα" και το οποίο παρουσιάστηκε εκτενώς στο τεύχος 22/1996 του Πυρφόρου(*). Εδώ παρουσιάζουμε εν συντομία, τις τρεις βασικές αρχές, γύρω από τις οποίες θα μπορούσε να αρθρωθεί μία τέτοια εναλλακτική πρακτική (για μια παρεμφερή προσέγγιση, δες Μπλώνης, 1995):

- *Συνειδητοποίηση του ενιαίου χαρακτήρα του ρέματος*

Αυτό είναι προϋπόθεση για μια εναλλακτική προσέγγιση. Το ρέμα είναι ενιαίο σύνολο με αλληλοεξαρτώμενα στοιχεία και είδη και δεν μπορεί να α-

ντιμετωπίζεται αποσπασματικά. Μια συνολική προσέγγιση, χρειάζεται και το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που θα εξασφαλίζει την προστασία. Ακόμη χρειάζεται συντονισμό, από την πλευρά των φορέων που εμπλέκονται και συνεργασία με ειδικούς και ομάδες πολιτών. Ετσι, μπορούν να προκρίνονται παρεμβάσεις που δεν θέτουν σε κίνδυνο την ενότητα και «φυσικότητα» του ρέματος. Ο συντονισμός φορέων και ομάδων, είναι απαραίτητος για μια συνολική και αποτελεσματική πολιτική.

- *Προστασία της φυσικής οντότητας του ρέματος*

Δεν πρόκειται μόνο για αισθητική προσέγγιση, αλλά κυρίως, για πρακτική λύση, αφού το ρέμα μπορεί να προσφέρει αντιπλημμυρική προστασία, μόνο όταν διατηρεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό, τη φυσική του υπόσταση. Ο πυρήνας του ρέματος, καθώς και μια ικανού μεγέθους ζώνη γύρω από αυτόν, έχει ανάγκη προστασίας από κάθε είδους παρεμβάσεις. Ακόμη και οι περιοχές που γειτνιάζουν με το ρέμα, πρέπει να θεωρηθούν ως μεταβατική ζώνη που απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και, σε κάθε περίπτωση, αποτελούν μέρος ενός σχεδίου προστασίας. Οι τεχνικές βελτιώσεις και φυτεύσεις, για να εξασφαλίζουν την προστασία και καλή λειτουργία του ρέματος, είναι καλό να εκτείνονται σε όλο το μήκος της διαδρομής του, από τις ορεινές αφετηρίες μέχρι τις πεδινές λεκάνες απορροής. Η αναδάσωση και αναθάμνωση στις πλαγιές, που έχουν υποστεί καταστροφές από ανθρώπινες επεμβάσεις, η διαμόρφωση φυσικών φίλτρων για τις φορτές ύλες, η διατήρηση ανοιχτών χώρων μέσα στον αστικό ιστό δίπλα στα ρέματα, που μπορούν να λειτουργούν ως λεκάνες εκτόνωσης των πλημμυρών, είναι μερικά από τα στοιχεία που μπορούν να συμβάλουν στην προστασία της φυσικής υπόστασης των ρεμάτων.

- *Αξιοποίηση των ρεμάτων ως φυσικών στοιχείων στην πόλη*

Έχει στόχο, την προστασία του ιδιαίτερου χαρακτήρα της χλωρίδας και πανίδας κάθε περιοχής. Μια τέτοια επαναξιολόγηση, είναι δυνατή μόνο, όπου τα ρέματα είναι ανοιχτά. Κατά

μήκος της διαδρομής και σε επιλεγμένες θέσεις, ώστε να μην διαταραχτεί η φυσιογνωμία και λειτουργικότητα του ρέματος, μπορεί να ενταχθούν στοιχεία για πολλαπλές χρήσεις, που θα αποτελέσουν πόλους έλξης με εποχιακό χαρακτήρα, όπως εμπλουτισμός της φύτευσης (ιδιαίτερα εκεί όπου έχει καταστραφεί), μονοπάτια για πεζούς, παρατηρητήρια, μικρούς αμφιθεατρικούς χώρους, ελαφρές κατασκευές για παιχνίδια, υπαίθριες εκθέσεις. Τα καθορισμένα σημεία εισόδου και οι διαδρομές πεζών, είναι απαραίτητα για να εξασφαλίζεται η προστασία του χώρου, παρά την παρουσία του επισκέπτη. Είναι αυτονόητο ότι, επιβάλλεται η χρήση υλικών που προέρχονται από τη φύση (πέτρα, ξύλο, λάσπη, φυτικές ίνες, πανί, δέρμα κλπ).

4. *Μεθοδολογικά εργαλεία για μελέτες προστασίας ρεμάτων*

Οι προηγούμενες αρχές προβάλλουν την ανάγκη λεπτομερούς μελέτης κάθε εναπομένου ρέματος. Μια τέτοια μελέτη, της οποίας κεντρικός στόχος είναι η *φυσική λειτουργία του ρέματος*, περιλαμβάνει εκτεταμένη έρευνα πεδίου (συστηματική παρατήρηση, αποτύπωση και φωτογραφική καταγραφή), μαζί με οικονομική και περιβαλλοντική αξιολόγηση. Μια συνολική μέθοδος μελέτης, επιτρέπει να αξιολογήσει κανείς την κατάσταση του ρέματος και της γύρω περιοχής και να εκτιμήσει τις δυνατότητες επέμβασης (από άποψη κόστους και εργαλείων).

Το Ερευνητικό Πρόγραμμα του ΕΜΠ, που προαναφέραμε, περιλαμβάνει ένα παράδειγμα τέτοιας μελέτης. Πρόκειται γιά χάρτες 1:10.000 για τρία μεγάλα ρέματα της Αθήνας, τον Ποδονίφτη, την Πικροδάφνη και τον Ιλισσό, οι οποίοι περιλαμβάνουν και ενδιαφέρουσα τυπολογία παρεμβάσεων. Οι χάρτες αυτοί, καθώς και τρεις χάρτες του Λεκανοπεδίου Αθηνών με τις διαδρομές των ρεμάτων κατά τα έτη 1890, 1950, 1990, συμπεριλαμβάνονται στα συμπεράσματα της μελέτης σε τεύχος-Οδηγό, ιδιαίτερα χρήσιμο γιά τους ΟΤΑ της Αττικής, αλλά και γενικότερα, της Ελλάδας, καθώς και γιά το ευρύ κοινό. Με τρόπο απλό και εκλαϊκευτικό, ενημερώνει γιά τη σοβαρότητα του θέματος και δίνει κατευθύνσεις για τη διαδικασία που πρέπει

να ακολουθηθεί στην επίλυσή του προβλήματος. Κυρίως όμως, συμβάλει στην αλλαγή της νοοτροπίας με την οποία αντιμετωπίζεται το πρόβλημα των ρεμάτων, σήμερα, από την πλειονότητα των πολιτών και την ίδια την πολιτεία.

Η ανταπόκριση που είχε το τεύχος, παρά την περιορισμένη δημοσιότητα που είχε μέχρι τώρα, είναι πολύ ενθαρρυντική. Η ομάδα μελέτης δέχθηκε πολλές προσκλήσεις να παρουσιάσει τη μελέτη από δημοτικά σχολεία και λύκεια της Αθήνας. Ακόμη, υπήρξαν πολλές περιπτώσεις φορέων ΟΤΑ, εξωραϊστικών / πολιτιστικών συλλόγων, αλλά και κρατικών υπηρεσιών, που επισκωπώνησαν και ζήτησαν συμβουλές για θέματα που θίγει η μελέτη. Το γεγονός αυτό, ίσως, κάνει επιτακτική την ανάγκη να εκδοθεί και να κυκλοφορήσει ευρύτερα το τεύχος, όπως είχε άλλωστε προγραμματισθεί, αλλά δεν έγινε από έλλειψη πιστώσεων. Η Διοίκηση του ΕΜΠ, θα πρέπει να αναλάβει αυτό το βάρος.

Επίλογος.

Πολιτικές προϋποθέσεις για αλλαγές προσεγγίσεων απέναντι στα ρέματα

Η προσέγγιση που σχηματικά παρουσιάσαμε, προϋποθέτει μια θετική αξιολόγηση της σημασίας των ρεμάτων ως στοιχείων επικοινωνίας μεταξύ ελευθέρων χώρων, μέσα και έξω από την πόλη και ως στοιχείων σύνδεσης αστικών λειτουργιών. Σημαντικές αλλαγές στις χρήσεις γης, στους τρόπους παραγωγής και στα πρότυπα κατανάλωσης, στις πολιτιστικές τάσεις και τους τρόπους ζωής, κάνουν επιτακτική τη διατήρηση και προστασία της φύσης που έχει απομείνει μέσα στην πόλη - και τα ρέματα είναι ένα σημαντικό τέτοιο στοιχείο.

Οι διαδρομές των ρεμάτων στην Αθήνα, όπως και σε όλες τις ελληνικές πόλεις, έχουν χαθεί κάτω από στρώματα μπετόν και διαδοχικές φάσεις αστικής

ανάπτυξης. Η προστασία αυτού που απομένει, είναι πολιτικό ζήτημα, από την άποψη ότι απαιτεί την εγκατάλειψη των πελατειακών κριτηρίων και την τοποθέτηση των περιβαλλοντικών κριτηρίων στο προσκήνιο των πρωτοβουλιών. Σ' αυτή την κατεύθυνση οι πολίτες, οι ειδικοί και οι αρχές, χρειάζεται να μεταβάλουν τους τρόπους προσέγγισής τους. Από την πλευρά των πολιτών, πρωτοβουλίες υπάρχουν, έστω και σε μικροκλίμακα. Οι ειδικοί άρχισαν να αλλάζουν νοοτροπία και μεθόδους. Οι φορείς ωστόσο, παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό, εγγλωβισμένοι στην αδράνεια των καθιερωμένων πρακτικών και στις αντιφάσεις των αλληλοεπικαλυπτόμενων και/ή συγκρουόμενων αρμοδιοτήτων τους.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Αθήνα, Ευρωπαϊκή Υπόθεση (1985) συλλογικός τόμος, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού
- Βουζαράς, Α. κ.ά. (1994) Έκθεση για τα αναγκαία αντιπλημμυρικά έργα στην ορεινή περιοχή του Υμηττού των Δήμων Γλυφάδας, Βούλας, Βάρης, Αθήνα: Υπουργείο Γεωργίας, Δ/ση Αναδασώσεων και Ο.Υ.
- Γκιζελή, Β. (1984) Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και Προέλευση της Κοινωνικής Κατοικίας στην Ελλάδα, 1920 - 1930, Αθήνα: Επικαιρότητα
- Δρίκος, Θ. (1994) Οι πωλήσεις Οθωμανικών ιδιοκτησιών της Αττικής, 1830-1831, Αθήνα: Δήμος Γλυφάδας και εκδ. Τροχαλία
- Καραλή, Μ. κ.α. (1995) Εναλλακτικές Πρακτικές Παρέμβασης στα Ρέματα, διατμηματικό ερευνητικό πρόγραμμα, Αθήνα: ΕΜΠ
- Κωτούλας, Δ. (1978) Οι Πλημμύρες στο λεκανοπέδιο Αττικής κάτω από το πρίσμα των χειμαρροϊκού προβλήματος των μεγάλων αστικών κέντρων του τόπου μας, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Γεωπονική και Δασική Σχολή

- Leontidou, L. (1981) *Working class and land allocation. The urban history of Athens, 1880-1980*, unpublished Ph.D. Thesis, London: The London School of Economics

- Leontidou, L. (1990) *The Mediterranean city in transition*, Cambridge: Cambridge University Press

- Mantouvalou, M. (1980) *Production des logements et rapports de pouvoir en Grece*, These de Doctorat, Paris: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales

- Μαντουβάλου, Μ. (1989) «Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Αθήνας», στο συλλογικό τόμο *Από την Ακρόπολη της Αθήνας στο Λιμάνι του Πειραιά*, Αθήνα: ΕΜΠ και Politecnico di Milano

- Μαυρίδου, Μ. (1987) *Η συγκυριακή Ανάπτυξη μιας Περιφερειακής Συνοικίας*: Νέα Λιόσια, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: ΕΜΠ

- Μιμίκου, Μ.Α. (1994) *Τεχνολογία Υδατικών Πόρων*, Αθήνα: Παπασωτηρίου.

- Μπίρης, Κ. (1966) *Αι Αθήναι από τον 19ο εις τον 20ο αιώνα*, Αθήνα: Εκδοσεις του καθιδρύματος Πολεοδομίας και Ιστορίας των Αθηνών

- Μπλιώνης, Γ. (1995) «Τα ρέματα της Θεσσαλονίκης», *Νέα Οικολογία*, 123, σ. 42-45

- Πετρόπουλος, Ι., Κουμαριανού, Α. (1977) «Η περίοδος της βασιλείας του Όθωνος, 1833-1862», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα: Εκδότικη Αθηνών

- ΤΕΕ - Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας (1994) *Πρακτικά της ημερίδας με θέμα: Τα Ρέματα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ

- Τσακίρης, Γ. (1995) *Υδατικοί Πόροι. I Τεχνική Υδρολογία*, Αθήνα: Συμμετρία

- Υπουργείο Συντονισμού (1980) *Πρακτικά (τόμος I) του Πανελληνίου Σεμιναρίου Υδρολογίας*, Αθήνα

Το φωτογραφικό υλικό του άρθρου είναι από το περιοδικό «Νέα Ιωνία» (τεύχος 4)

(*) Το σχετικό υλικό έχει συλλεγεί από τις Μ. Γρίβα, Β. Ζεύνη, Χ. Κυρίου, οι οποίες έχουν συντάξει και τους σχετικούς χάρτες, στα πλαίσια διατμηματικής έρευνας του ΕΜΠ. Την εποπτεία είχε επιστημονική ομάδα από μέλη ΔΕΠ του ΕΜΠ, που την αποτελούσαν οι Ντίνα Βαΐου, Μαρία Μιμίκου, Γιώργος Τσακίρης, Κίμων Χατζημήτρος και η Μάχη Καραλή, η οποία ήταν και επιστ. υπεύθυνη του Προγράμματος.